

موقوفه‌ی عتیقی در گفتگو با محمدرضا عتیقی مقدم

محمد نظرزاده^۱

چکیده هدف از پژوهش حاضر، بررسی وضعیت موقوفه‌ی عتیقی و کسب اطلاعات

درباره‌ی خاندان عتیقی در تاریخ معاصر است. روش کار، مصاحبه با متولی این موقوفه است. یافته‌ها نشان می‌دهد که به جز آگاهی‌های مختصر و پراکنده از عتیق علی منشی و مقاله‌هایی که در خصوص صحافی و جلدسازی توسط خانواده‌ی عتیقی نوشته شده، اطلاعات دیگری در دست نیست.

هدف اصلی در این نوشتة، ارائه مطالبی از خاندان، موقوفه عتیقی و نحوه اداره‌ی موقوفه در این خانواده می‌باشد.

کلیدوازه‌ها آستان قدس رضوی، موقوفه عتیق علی منشی، متولیان، خاطرات.

در کشور ما، وقف سنتی حسن است. یکی از بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین موقوفات آستان قدس رضوی که وقف‌نامه‌ی آن موجود است، موقوفه‌ی عتیق علی منشی می‌باشد. از عوامل مهمی که بسیاری از خانواده‌ها را به قرن‌های گذشته پیوند می‌دهد وقف‌های اولادی هستند. در وقف اولادی مالک اساسنامه‌ای را برای نسل آینده اش تنظیم می‌کند که تعیین کند موارد وقف به چه صورت و شکلی اداره شود. یکی از باسابقه‌ترین موقوفه‌های اولادی، موقوفه عتیق است.

۱. کارشناس مسؤول بخش تاریخ شفاهی مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان.
پست الکترونیک: Nazarzadeh47@gmail.com

۲۹۰ موقوفه‌ی عتیقی در گفتگو با محمدرضا عتیقی مقدم

با توجه به اهمیت این موقوفه، نقش متولیان در اداره‌ی موقوفه و چگونگی انتخاب آن‌ها، آرشیو تاریخ شفاهی برآن شد تا گفت و گو با متولی آن موقوفه را در دستور کار قرار دهد.

آن چه در ادامه می‌خوانید، قسمتی از سه ساعت مصاحبه طی دو جلسه با آقای محمد رضا عتیقی مقدم^۱ بازنشسته‌ی ارتش جمهوری اسلامی ایران و متولی موقوفات عتیقی و میرزا سلیمانی است. او ضمن ارائه‌ی خاطراتی از زندگی خود، اطلاعاتی از هنر صحافی و جلدسازی، چگونگی اداره‌ی موقوفه و شیوه‌ی انتخاب متولیان را ارائه می‌دهد. متن کامل این گفت و گو، در آرشیو تاریخ شفاهی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز استان قدس رضوی موجود است.

■ ضمن خوش‌آمدگویی به جناب عالی و تقدیر و تشکر از این که وقت‌تان را در اختیار ما قرار دادید، لطف کنید خود‌تان را معرفی و از سوابق خانوادگی‌تان برای ما صحبت کنید؟

سپاسگزار و خوشحالم از این که وقتی به من دادید تا خلاصه‌ای از وضعیت موقوفات مرحوم عتیق‌علی منشی و سابقه‌ی خاندان عتیقی را خدمت شما عرض کنم. من محمد رضا عتیقی مقدم در تاریخ ۱۴ مرداد ۱۳۱۸ در مشهد، محله‌ی نوغان^۲ که از محلات قدیمی و نزدیک به حرم حضرت رضا(ع) است، متولد شدم. منزل ما در بازارچه حاج آقا جان،^۳ کوچه‌ی ضیا بود.

در سه سالگی به مکتب خانه رفتم و نزد حاجیه خانم مؤمنه‌ای به نام گلین خانم که برخلاف دیگر مکتب خانه‌دارها خیلی خوب اخلاق و خوش بیان بود، عُمّجزه را فرا گرفتم.

پدرم میرزا حسین عتیقی مقدم در بسته‌بala خیابان که اکنون کتابخانه‌ی مرکزی آستان قدس رضوی در آنجا ساخته شده است، مغازه‌ی کتاب‌فروشی داشت و کار صحافی را نیز به طور حرفه‌ای و جای در همانجا پی می‌گرفت. ایشان پس از فوت برادرش میرزا محمد علی عتیقی، به منظور گسترش و رونق هنر صحافی، در سال ۱۳۲۱ با خانواده به تهران عزیمت کرد. ما در تهران، نزدیک امامزاده یحیی در خیابان ری که از محلات قدیمی باافت جمعیتی ستی و مذهبی است، سکونت گزیدیم. پس از چند سال به خیابان پاستور که نزدیک محل کار پدرم بود، نقل مکان نمودیم. پدرم در همان خیابان «گالری عتیق» را بنا

و ضمن انجام صحافی ستّی، این هنر را به فرزندانش آموزش داد.
تحصیلات دوره‌ی ابتدایی را در دبستان «فرهنگ» و دوره‌ی بعدی را در
دبیرستان‌های «اقبال» و «بدر» در خیابان ری گذراندم و در سال ۱۳۴۴ دیپلم گرفتم.

■ اگر امکان دارد، درباره‌ی وجه تسمیه نام خانوادگی عتیقی توضیح بدهید؟

در زمان رضاشاه که برخی ادارات از جمله ثبت احوال تشکیل شد، همه باید برای خانواده‌شان، نام خانوادگی تعیین می‌کردند و شناسنامه می‌گرفتند. هر کسی مناسب با عقاید مذهبی، شغل یا اصل و نسب خانوادگی اش، برای خود نام فامیلی برمی‌گزید. خانواده‌ی ما نیز با توجه به نام جدشان خواجه عتیق‌علی منشی، فامیل عتیقی را برای خودشان برگزیدند. پدر بزرگ ما، میرزا نصرالله جزو نخستین کسانی بود که نام خانوادگی عتیقی را انتخاب کرد و به «عتیقی مقدم» شهرت یافت. اما برخی از اقوام، فامیل «عتیقی» یا «عتیقی مشهدی» را برگزیدند.

■ لطفاً از هنر صحافی ستّی، مرمت نسخه‌های خطی و کتاب‌آرایی در خاندان عتیقی صحبت کنید؟

دانش و هنر از قدیم و پیش از صفویه در خاندان عتیقی رونق داشته است. خطاطی و خوش‌نویسی، کتابت، انشا، صحافی و تذهیب از گذشته تا حال در بین فرزندان عتیقی نسل اندر نسل و از یکی به دیگری رسیده است.

پس از مولانا جلال‌الدین عتیقی عارف و شاعر، شاخص‌ترین این خاندان، خواجه عتیق‌علی منشی، از منشیان دارالانشاء شاه اسماعیل صفوی بوده است. وی به عنوان منشی، خط ثلث و تعلیق را بسیار خوش می‌نوشت و به خاطر مهارت در انشا و کتابت در دربار صفویان ترقی کرد و طغای شاهی را در فرمان‌های شاهی ابداع نمود. نیز در فنون صحافی، جلدسازی، تذهیب و حتی شاعری مهارت داشت.

پس از خواجه عتیق‌علی، آخوند ملا حسین صحافبashi به دلیل آثار بر جسته‌ای که در صحافی از خود به یادگار گذاشته است، در صدر قرار می‌گیرد. قرآن شماره ۱۰۸ کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی به قلم یاقوت مستعصمی، قرآن شماره ۱۴۴ به خط میرزا ابراهیم، فرزند شاهرخ و گوهرشاد که در ۸۲۷ ق. نوشته شده و قرآن شماره ۱۵۴ به خط علاء‌الدین تبریزی که در ۹۷۸ ق. تحریر گردیده، از مهم‌ترین آثار مرمتی اوست.

وی برای نخستین بار در تاریخ، برای جلوگیری از آسیب دیدگی عناصر تذهیبی، خطوط آیات و دقت در مرمت، موفق به سه لایه کردن هر ورق قرآن و قرار دادن ورق دیگری در بین آن شد.^۴

دو نفر از فرزندان ملا حسین، میرزا فضل الله^۵ و میرزا نصرالله (پدر بزرگ بنده)، راه پدر را ادامه دادند و در سمت صحافبashi آستان قدس رضوی به مرمت پرداختند. مرمت قرآن ۱۰۷ به خط علی رضا عباسی و مرمت قرآنی به خط محمد طاهر شیرازی از آثار ایشان است.

ملahسین صحافبashi^۶ و پسرش میرزا نصرالله در شمار نخستین کسانی اند که در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی به عنوان صحافان کتابخانه، مواجب ماهانه دریافت می‌کردند، و چه بسیار کتاب‌های نفیس و قفقی و اهدایی که به همت آنان تعمیر و بازسازی شده است. پس از آن‌ها، پسران میرزا نصرالله به کتابخانه‌ی آستان قدس آمدند.

میرزا محمدعلی، فرزند بزرگ میرزا نصرالله نیز هنر صحافی را نزد پدرش آموخت و چون اجدادش، به تمامی فنون صحافی اعم از وصالتی، افسانگری، متن و حاشیه اشراف یافت.

فرزند دیگر میرزا نصرالله که هنگام فوت پدر، دو ساله بود، مرحوم استاد حسین عتیقی مقدم بود. ایشان با شاگردی نزد برادر بزرگ خود، میرزا محمدعلی، میراث‌دار هنر خانوادگی شد. وی با توجه به استعداد خارق‌العاده، علاوه بر مرمت، به رنگ‌آمیزی، افسانگری و وصالتی، دو و سه پوسته کردن کاغذ، رواج جلد‌های سوخت در دوره‌ی صفویه پرداختند.^۷

پدرم در جوانی به تهران مهاجرت کرد و با تأسیس کارگاهی به نام «گالری عتیق» در حفظ هنر خاندان عتیقی کوشید. آثار مرحوم عتیقی در بسیاری از موزه‌ها، کتابخانه‌های معتبر ایران و جهان و مجموعه‌های خصوصی هنوز موجود است. مرمت قرآن بایسنقری و قرآنی به خط عبدالله نامی در موزه‌ی رضا عباسی تهران از جمله‌ی این آثار است. پدرم در ۱۶ شهریور ۱۳۷۲ در سن ۸۲ سالگی درگذشت. از پنج فرزند وی، گذشته از من که در ارتش خدمت می‌کردم، دیگر برادرانم مهدی، هادی، احمد و محمد نصیر راه پدر را ادامه دادند، که در این بین مهدی عتیقی بر دیگران سمت استادی دارد. هم‌چنین در سال ۱۳۷۷، خاندان عتیقی به عنوان خادمان قرآن، از دست رئیس جمهور وقت، لوح تقدیر گرفت.

■ پس از تحصیل، به چه کاری مشغول شدید؟

در سال ۱۳۳۹ به خدمت سربازی رفتم. در آن زمان، تعداد افراد با سواد در ارتش کم بودند. من در پادگان جمشیدیه در هنگ ۱ دژبان، خدمت را شروع کردم. تمام کارهای اداری اعم از نویسنده‌گی، آمار و دیگر کارها به عهده‌ی من بود. وظیفه‌ی این هنگ، برخورد با شورش و برقراری نظم در هنگام مبارزات سیاسی، شلوغی دانشگاه و دیگر جاها بود. سپس با تشویق نیروهای کادر ارتش و اقوام و خویشان به عنوان درجه‌دار به استخدام ارتش درآمدم. در همین زمان با همسرم که از خانواده‌ای مذهبی بود، آشنا شدم و با وی ازدواج کردم. حدود پنج سال در مرکز زرهی شیراز بودم. در سال ۱۳۴۸ وارد دانشکده‌ی افسری امام علی^(ع) شدم و بعد از سال‌ها به درجه‌ی ستون دومی رسیدم. پس از گذراندن دوره‌ی تخصص افسر دارایی در پادگان پشتیبانی تبریز، وارد ستاد مشترک ارتش شدم.

در سال‌های دفاع مقدس در منطقه‌ی غرب کشور در کرمانشاه بودم. با توجه به تخصصم، وظیفه‌ام این بود که سنگر به سنگر، حدود بیست میلیون تومان پول را بین عشايری که به صورت سرباز با ما همکاری داشتند، تقسیم کنم. ما برای جلوگیری از نفوذ گروه‌های ضد انقلاب در منطقه، برنو، لباس نظامی و آموزش رزمی به عشاير می‌دادیم. این نیروها معروف به گُم جن (گروه جنگ‌های نامنظم) بودند. این‌ها ضمن انجام امور روزمره‌ی خود، وظیفه‌ی حفاظت از سیاه چادرها و ایل خود را بر عهده داشتند و مانند سربازان نظام وظیفه، ماهی ۲۵۰۰ نومان حقوق می‌گرفتند و در جنگ‌های نامنظم نیز شرکت می‌کردند.

من در اول دی ماه سال ۱۳۷۳، پس از سی و سه سال خدمت، با درجه‌ی سرتیپ دومی بازنشسته شدم. در همین سال تولیت موقوفات عتیقی به عهده من گذاشته شد. هم‌چنین از سال ۱۳۷۵ تاکنون به عنوان خادم تشریفی آستان قدس رضوی در کشیک هفتم، مشغول خدمتم.

■ در ارتباط با پیشینه‌ی خاندان عتیقی که موقوفه‌ی عتیقی را بنیادگذاری و آن را اداره کرده‌اند، صحبت کنید؟

خاندان عتیقی از خانواده‌های قدیمی هستند که نسب شان به خواجه نصیرالدین توسمی ریاضی دان قرن هفتم و مولانا جلال الدین عتیقی، عارف و شاعر قرن هشتم هجری می‌رسد.^۱

مرحوم علی بن احمد بن ملک اسماعیل توosi، معروف به خواجه عتیق علی منشی اردوبادی^۹ که از بزرگان آذربایجان و از منشیان دربار شاه اسماعیل و شاه تهماسب صفوی محسوب می‌شود، از دیگر رجال بزرگ خاندان عتیقی است. وی در سال ۹۳۱ق. بیش از بیست و یک پارچه آبادی را در محدوده مشهد، رادکان و کلات، شامل مزارع، قنوات، باغات و غیره بر روشنایی، دارالشفاء، اطعم فقرا و زوار بی‌بضاعت و پرداخت مواجب به کارکنان آستان قدس رضوی وقف کرد. این موقوفات، از بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین موقوفه‌های آستان قدس رضوی می‌باشد که وقف‌نامه‌ی آن موجود است.^{۱۰}

عتیق‌علی منشی پس از فوت، در مقبره‌ای در کنار مدرسه‌ی شاهرخی (مدرسه‌ی بالاسر) که امروزه به رواق دارالولایه تبدیل شده است، دفن گردید.

از روش اداره‌ی موقوفات و هم‌چنین متولیان سال‌های دور تا اواخر دوره‌ی قاجاریه، مدارک و اطلاعات مستندی در اختیار نیست و باید این اسناد را در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی جست. اما حکم تولیت موقوفه‌ی عتیقی که از جانب ناصرالدین شاه قاجار در سال ۱۲۷۸ق. برای میرزا سلیمان عتیقی کتابت شده، موجود است.^{۱۱}

مرحوم میرزا سلیمان نیز با پیروی از اجداد خود، حدود پانزده رقبه ملک، خانه، باغ، تیمچه، دکان و... را وقف بر تعزیه‌ی امام حسین(ع) در منزل شیخ محمد تقی^{۱۲} در ماه محرم هر سال وقف نموده است که تولیت آن با این جانب است.

از متولیان معاصر، پس از میرزا سلیمان بن محمد (درگذشته به سال ۱۲۹۸ش.) خواهرش اختر بی‌بی بود. چون اولاد مرحوم میرزا محمد تقی، منحصر به میرزا سلیمان و اختر بی‌بی بود و میرزا سلیمان پس از فوت، فرزندی نداشت؛ بنا به استشهاد بزرگان و معاریف شهر مشهد،^{۱۳} حکم آقا سید جواد الحسینی الحسینی^{۱۴} و آیت‌الله‌زاده خراسانی^{۱۵} و در اوایل قرن حاضر و در دوره نیابت تولیت محمدولی خان اسدی، اختر بی‌بی تولیت موقوفه‌ی عتیقی را به عهده گرفت. وی با میرزا نصرالله، فرزند ملا حسین صحاف‌باشی ازدواج کرد و پس از فوت در دارالله‌هد حرم مطهر حضرت رضا(ع) مدفون گردید.

پس از وی، فرزند بزرگش میرزا محمد علی (۱۲۸۲ - ۱۳۱۷ش.) برای مدت کمی متولی شد. وی علاوه بر تولیت، سمت صحاف‌باشی آستان قدس رضوی را نیز داشت. محل کار ایشان در سمت راست ایوان شمالی صحن نو، غرفه‌ی سوم طبقه‌ی فوکانی بود و پس از درگذشت، در مقابل محل کارش، رو به روی غرفه‌ی سوم در صحن آزادی به خاک سپرده شد. سپس میرزا حسین عتیقی مقدم (۱۲۹۱- ۱۳۷۲ش.)، فرزند دیگر

میرزا نصرالله به عنوان متولی برگزیده شد. ایشان از سال ۱۳۳۹ تا ۱۳۷۲ این سمت را داشتند. وی پس از مرگ، در جوار امامزاده عبدالله در شهر ری مدفون گردید. از سال ۱۳۷۳ تاکنون هم وظیفه‌ی تولیت موقوفه‌ی عتیقی بر عهده‌ی بنده است.

■ نحوه‌ی اداره‌ی موقوفات عتیقی درگذشته و حال چگونه بوده است؟

مرحوم عتیق علی منشی در وقفنامه، تولیت موقوفات را پس از خود به فرزندان ذکور خاندان خویش واگذاشت. این رویه به جز در مورد اختر بی‌بی که شرح آن گذشت، رعایت شده است.

روش اداره‌ی موقوفات توسط متولیان در دوره‌های صفویه و قاجاریه به صورت نظارت مستقیم بر امور آن‌ها بوده است. به همین دلیل و با توجه به تنوع و گستردگی موقوفات عتیقی، گاهی بیش از یک نفر و تا سه نفر به صورت هم زمان، تولیت موقوفه را در قدیم به عهده داشته‌اند. درآمد موقوفات از گذشته‌های دور تا حال، از دو راه اجاره‌ی املاک و مزارع، و یا کشت محصولات زراعی حاصل شده است. حق التولیه طبق مفاد وقفنامه به صورت عشر یا یک دهم پس از کسر هزینه‌ها و مخارج از سود خالص می‌باشد. تا اواخر قاجاریه، حق التولیه به دو صورت نقدی و جنسی که شامل پول نقد و یا غلات، مانند گندم و جو بود، پرداخت می‌شد.

از اوایل قرن حاضر و در دوران رضاشاه به دلیل جلوگیری از تجاوز به حدود موقوفات و حفظ رقبات از گزند حوادث و به خاطر مشکلاتی که در تولیت موقوفات حاصل می‌شد، آستان قدس رضوی از متولیان برخی موقوفات که متولی خاص داشتند، با امضای قراردادی، وکالت گرفت که اداره‌ی موقوفات را به طور کامل به آستانه واگذار کنند. در مقابل، آستان قدس متعهد شد حق التولیه‌ی آن‌ها را سالانه طبق قرارداد پرداخت کند.^{۱۶} که این رویه هم چنان ادامه دارد.

■ مراحل انتقال تولیت موقوفه‌ی عتیقی به جناب عالی چگونه بود؟

در مورد ویژگی‌های متولی، برخی فقیهان، امانت و عدالت را از شرط‌های متولی می‌دانند و عده‌ای امانت و توانایی را کافی ارزیابی می‌کنند.

مرحوم عتیق علی منشی در وقفنامه‌ی مورخ ۹۳۱ ق. تولیت بعد از خود را به اصلاح و ارشد اولاد ذکور خود، نسل در نسل قرار داده است. پس از فوت پدرم در ۱۶ شهریور ۱۳۷۲، دعویی از خاندان و اقوام عتیقی صورت گرفت تا یک نفر را به عنوان

متولی موقوفه تعیین کنند. هر چند نظر من، شخص دیگری بود، ولی چون در انجام کارهای اداری موقوفات با پدرم همکاری داشتم و آشنا به امور بودم، وظیفه تولیت موقوفه به عهده‌ی من گذاشته شد.

در ابتدا استشهاد و استعلامی از علمای آعلام مشهد، از جمله امام جمعه‌ی وقت دریافت کردم، مبنی بر گواهی‌این که من متولی موقوفات عتیقی و میرزا سلیمانی و در بین اولاد واقف، اصلاح و اتقی هستم. در ادامه، از همسایگان و کسبه‌ی محل اقرارنامه‌ای گرفتم که از لحاظ وضعیت اخلاقی، بنده را تأیید کرده‌اند. پس از این مراحل، حدود یکی، دو سال به اداره‌ی کل اوقاف استان خراسان رفت و آمد داشتم تا حکم تولیت موقوفه را به شماره ۹۴/۵۸۴ و به تاریخ ۱۳۷۳/۱۱/۱۱ گرفتم.

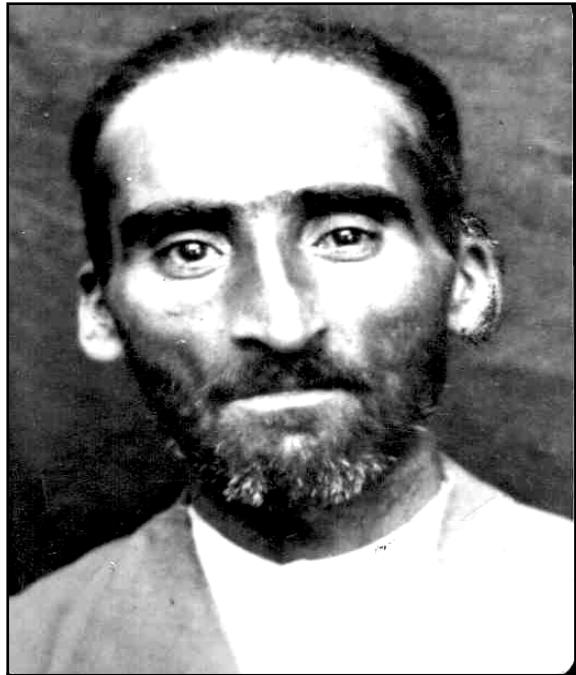
با توجه به ملاحظه‌ی عمران و آبادی و حفظ و نگه‌داری رقبات وقفی توسط آستان قدس رضوی که در وقف‌نامه نیز به عنوان نخستین اقدام پس از کسب درآمد عنوان شده است، قراردادی را از ۱۳۷۳/۷/۱ به مدت بیست سال به عنوان متولی موقوفه امضا کردم که در قبال دریافت سالانه‌ی مبلغی معین به عنوان عشر حق‌التولیه، وکالت شرعی و قانونی بلاعزل موقوفات عتیقی را به آستان قدس رضوی واگذاشتم. به این ترتیب، طبق قرارداد، بنده حق هیچ گونه مداخله‌ای در امور موقوفه را ندارم و اگر اولاد واقف ادعایی داشته باشند، من باید پاسخگو باشم. حالا من به عنوان متولی باید مواطن حال سایر اولاد عتیقی باشم تا یک وقت در فقر به سر نبرند یا احتیاجی نداشته باشند که اگر چنین باشد، باید از همین محل دریافت حق‌التولیه، نیاز آن‌ها را برطرف سازم. بنابراین، به حدود بیست نفر که از حق‌التولیه سهم می‌برند، مطابق شرع، به صورت پسر بخش و دختر بخش، سهم می‌دهم؛ به این ترتیب که هر پسر، دو برابر دختر سهم می‌برد. البته تا به حال مشکل خاصی پیش نیامده و همه راضی و موافق بوده‌اند.

■ متشرکم.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- متن کامل مصاحبه با آقای محمد رضا عتیقی مقدم در تاریخ های ۱۳۸۷/۸/۲۳ و ۱۳۸۸/۵/۶ با شماره پرونده ۵۸ در آرشیو تاریخ شفاهی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

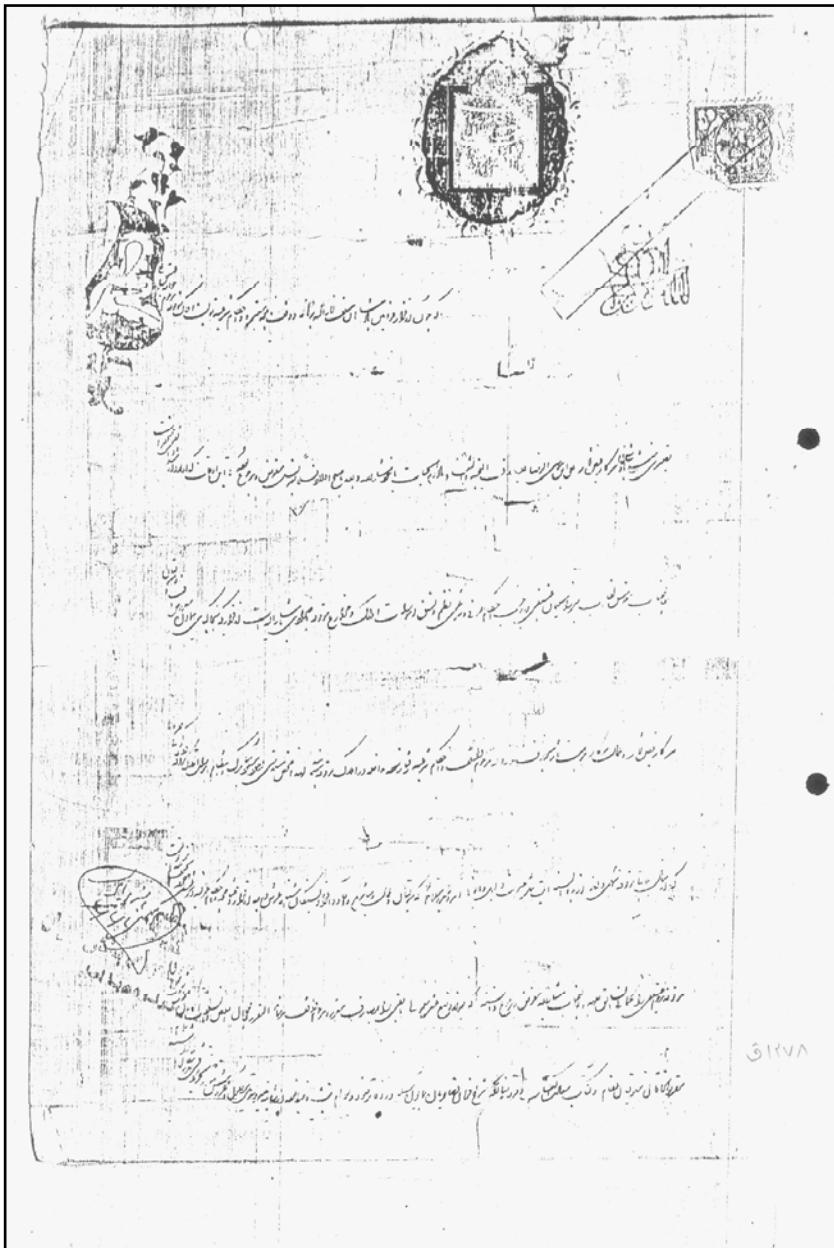
- ۲- یکی از شش محله‌ی بزرگ و قدیمی شهر مشهد که در شمال اماکن متبرکه حرم مطهر قرار دارد. ر.ک: تقی بیشن، «جغرافیای محله‌ای مشهد»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، س، ۱۳، ش، ۲، صص ۳۰۹ تا ۳۱۸.
- ۳- بازارچه قدیمی واقع در شمال غربی اماکن متبرکه حرم مطهر که جزو محله نوغان محسوب می‌شود. بخشی از این بازارچه در طرح توسعه اماکن متبرکه تخریب شده که امروز به بازارچه‌ی آستانه پرست معروف است. تحقیقات میدانی مصاحبه کننده.
- ۴- محمدمهدی هراتی، «میراث ششصد ساله عتیقی‌ها»، فصلنامه رشد، آموزش هنر، سال اول، شماره ۱، ص ۲۴.
- ۵- سند شماره ۱۶۹۰۰، موجود در مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- ۶- سند شماره ۱۴۴۸۷، موجود در مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- ۷- گر نام ما ندانند بگذار تا ندانند. «گفتگو با استاد محمدحسین عتیقی صحاف ستی»، فصلنامه هنر، تابستان ۱۳۶۵، شماره ۱۱، ص ۱۴۱.
- ۸- هراتی، «میراث ششصد ساله عتیقی‌ها»، فصلنامه رشد، آموزش هنر، ص ۲۴.
- ۹- شهری بر ساحل ارس و در مشرق جلفا. موضعی در آذربایجان که با غستن زیادی دارد و غله و انگور و میوه‌ی آن نیکو است و آب وی از کوه‌های قبان سرچشمه می‌گیرد و فاضل آن آب در ارس می‌ریزد و مسقط الراس بعضی شعراء و علماء بوده است. ر.ک: دهخدا، لغت‌نامه، ذیل واژه «اردوباد».
- ۱۰- عبدالمؤمن بن ابوالقاسم حسینی، کتابچه موقوفات آستان قدس (خطی)، اداره مخطوطات کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، ش ۸۵۵۷، ص ۱۳۱.
- ۱۱- تصویر سند شماره ۱.
- ۱۲- این منزل در بالا خیابان پس از مسجد ملا هاشم در کوچه شیخ محمدتقی وجود داشته که در سال‌های اخیر به دلیل طرح توسعه اطراف اماکن متبرکه تخریب شده است. این مجلس از قدیمی‌ترین مجالس تعزیه‌خوانی و روضه‌خوانی سیدالشهداء در مشهد بوده است. هم اکنون محل برگزاری مجالس آن، در ابتدای خیابان دانشگاه، کوچه مشاق می‌باشد. تحقیقات میدانی مصاحبه کننده.
- ۱۳- تصویر سند شماره ۲.
- ۱۴- سند شماره ۳.
- ۱۵- سند شماره ۴.
- ۱۶- محمد احتشام کاوینیان، شمس الشموس یا تاریخ آستان قدس، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۵۵، ص ۴۸۲.

تصویری از میرزا محمدعلی صحافباشی متولی موقوف
عیقی و صحافباشی کتابخانه آستان قدس رضوی

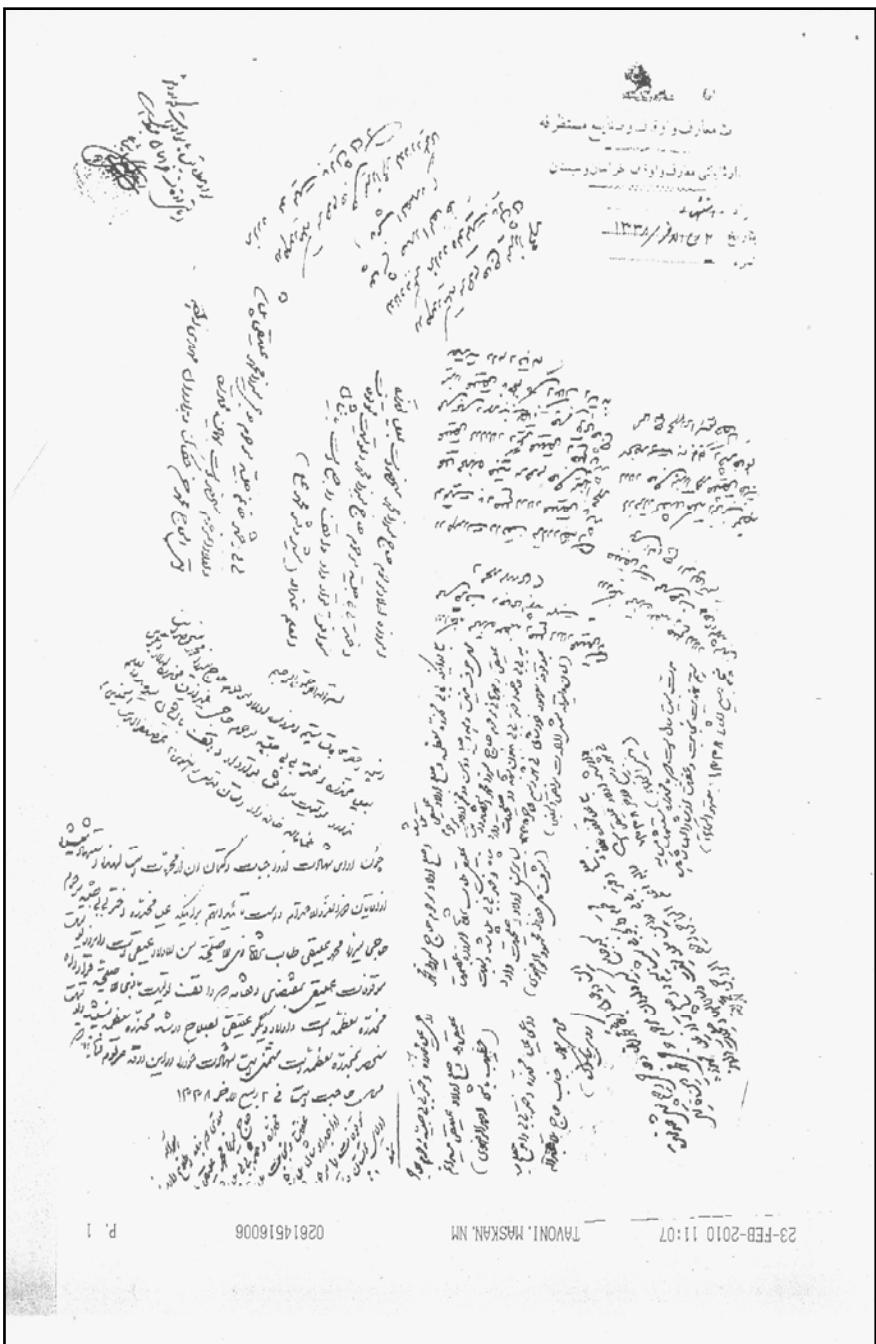

تصویری از محمدحسین عیقی مقدم در محل صحافی، سال ۱۳۶۳ ش.

سند شماره ۱: حکم ناصرالدین شاه قاجار مبنی بر تعیین میرزا سلیمان عتیقی به عنوان متولی موقوفات عتیقی، ۱۲۷۶ق.

۳۰۰ موقوفه‌ی عتیقی در گفتگو با محمد رضا عتیقی مقدم

سند شماره ۲: سواد استشهادنامه بزرگان و معارف شهر مبني بر
تأييد اختر بي بي به عنوان متولي موقفات عتيقى، ۱۳۳۸ق.

وزارت معارف و اوقاف و صنایع منظره

اداره اسناد معارف و اوقاف هرآسان و سپتان

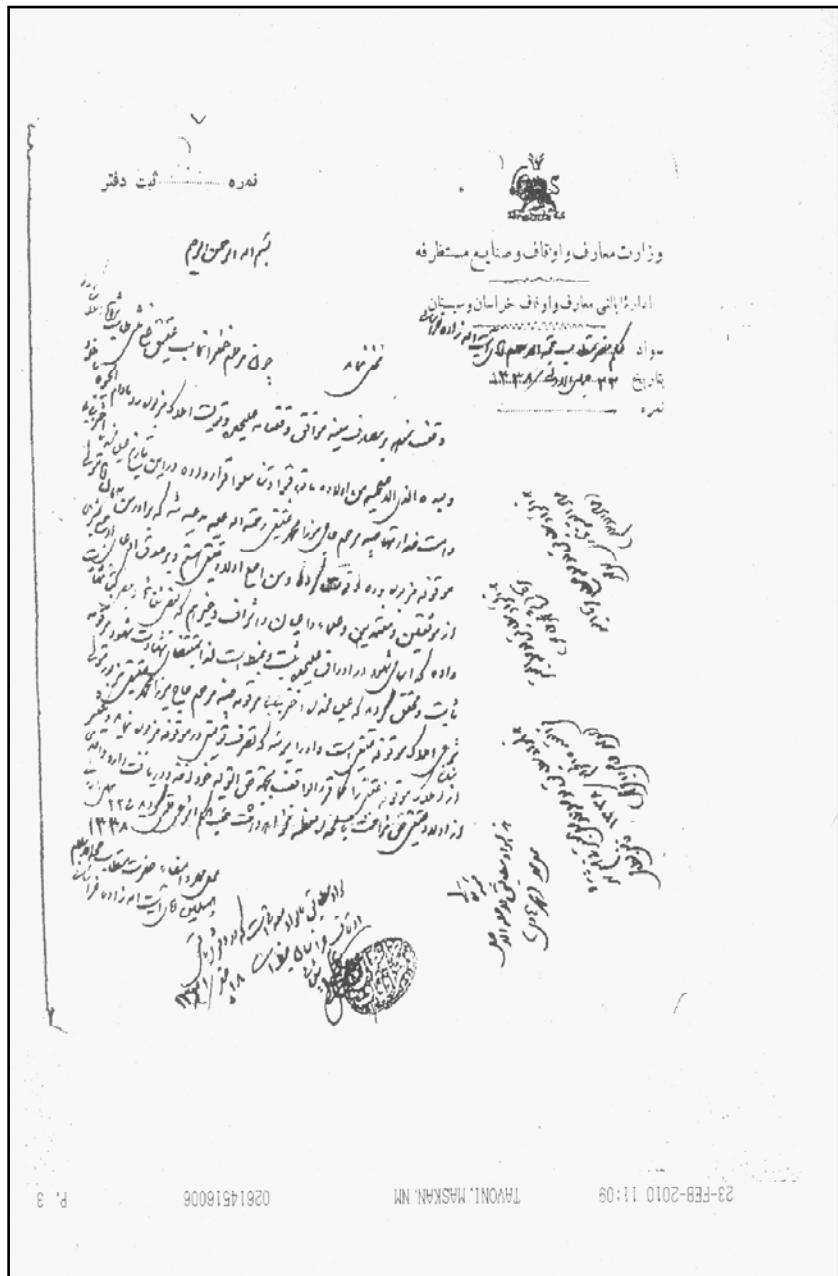
مکتبہ میرزا

Trabajos de la

卷之三

(ملارنپ، حوار اکسٹرینی)

سند شماره ۳: سواد حکم آقای سید جواد الحسنی الحسینی مبنی بر تأیید اختر بی بی به عنوان متولی موقوفات عتیقی، ۱۳۳۸ق.

سند شماره ۴: سواد حکم آیة الله زاده خراسانی مبنی بر تأیید اختر بی بی به عنوان متولی موقوفات عتیقی، ۱۳۳۸ق.

تصویر آقای محمد رضا عتیقی مقدم در هنگام مصاحبه در تاریخ ۱۳۸۷/۸/۲۳

۳۰۴ موقوفه‌ی عتیقی در گفتگو با محمد رضا عتیقی مقدم